

„Becsületes játszómát kell játszani a halottakkal”

Csunderlik Péter pályaképe Hanák Péterről

Csunderlik Péter történész pályaképe Hanák Péterről személyes indíttatású, a „tárgyszerű kíváncsiság” tudományának ünneplése; az előszóban megvallja a szerző, hogy az idősebb történészek közül Litván György és Szabó Miklós mellett Hanák gyakorolta rá a legnagyobb hatást. Hanákot személyesen nem ismertem – sajnós. A pályaképben szereplő történészek közül Litvánt, Szabó Miklóst és Varga Lászlót ismertem, valamennyien nagy hatással voltak gondolkodásukkal rám is. Az „osztályhatalomba” jutott értelmiség időszaka volt ez (lásd: Konrád György-Szelényi Iván művét 1974-ből, az államilag renitensnek mondott tudásszociológiai botránykönyvet, mely épp csak arra a történelmileg rövid pillanatra lehetett igaz), de Hanák Péter munkásságának dandárja pont erre a történelmi pillanatra esett, ahogy mondogatták is 1971-ben: Hanákék Garas utcai lakásában kellett volna létrehozni „az értelmiségiek kommunáját”. Hanák szerkesztésében formatív koromban olvastam a Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus című antológiát, s később is néhány művét, de nem rendszeresen, így Csunderlik Péter pályaképe több szempontból is revelatív volt.

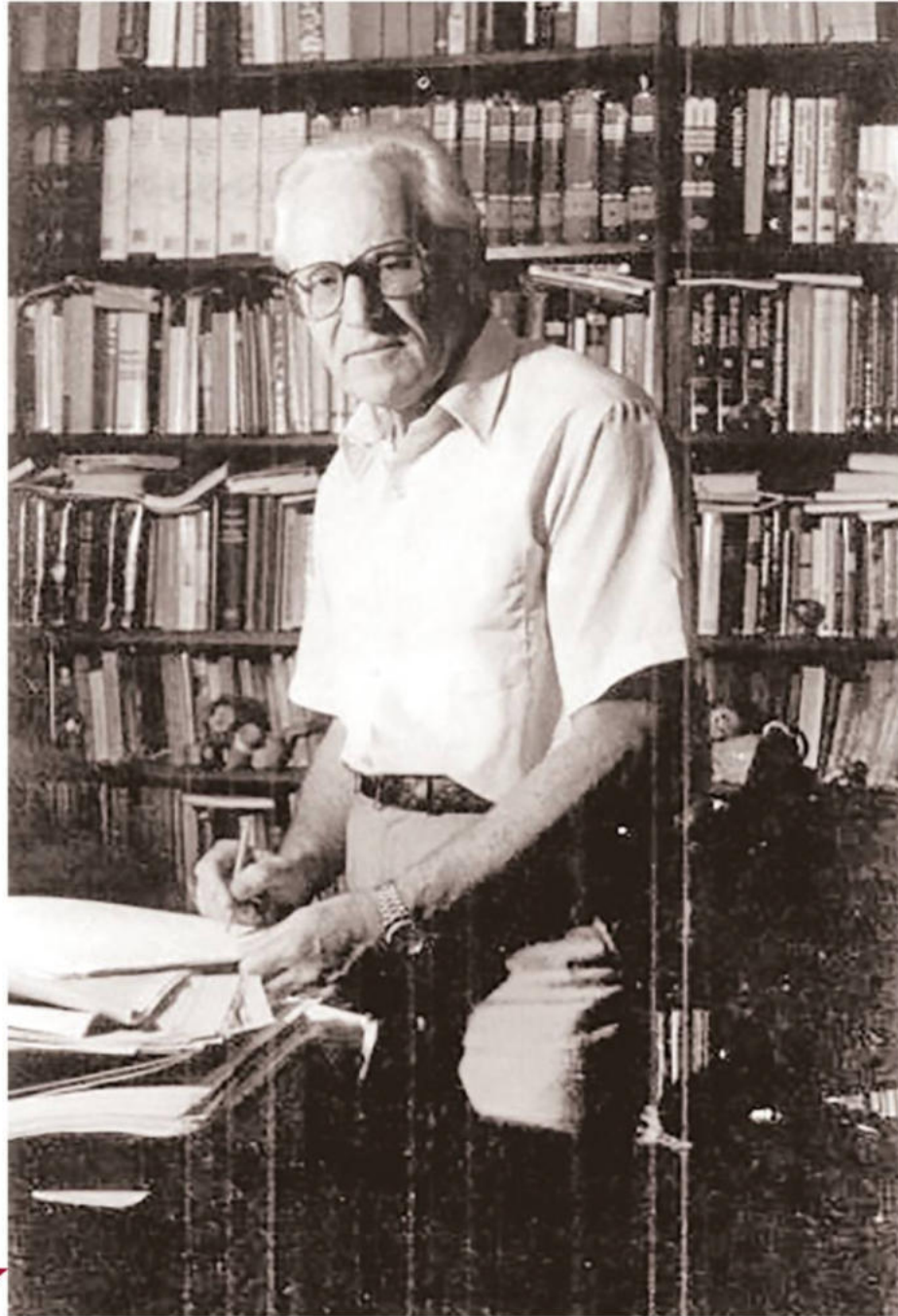
Hanák Péter pályáve, indulása nem rendkívüli. Kaposvári polgárcsalád, tehetséges fiatalember, zsidótörvények, holokauszt, elveszített rokonság. Aki ezzel a puttonnyal az 1945-ös felszabadulás/megszállás után nem kommunista lett, az kivándorolt Palesztinába, mert a kommunizmus mellett a cionizmus tűnt egyedüli alternatívának. Hanák maradt. „Adyhoz asszimilálódó” túlélő lett, ahogy szerzőnk idézi Komlós Aladárt. Nem mehetett egyetemre zsidóilag, esztergályos lett, a háborúban MUSZ-os (munkaszolgálatos), 1944-ben Ungvár környékén nyílt módja a menekülésre. Onnan gyalog Nagyváradra, aztán Arad, Szeged, Bátorfák, Pécs volt menekülése útja. „A 19. századi hazafiságával, a magyar történelem és kultúra imádatával Hanák nehezen tudta feldolgozni, hogy családját a magyarok deportálták a 20. században, ezért maga nem kezdeményezett beszélgetést a témáról, de ha magánbeszélgetésben kérdezték, nem is kerülte meg azt.” Hanák is kapott ajánlatokat a kivándorlásra, Amerika opció lett volna, de azt mondta: „hogyan hagyhatná el azt az országot, mely neki az anyanyelvét, Adyt, József Attilát, Bartókot adta”, arról már nem is beszélve, hogy a korszakban a korábbi baloldali emigránsok egy része, mint például Faludy György, hazaköltöztek; hogy aztán Recskre kerüljenek. Csunderlik a szociológus Karády Viktort idézi: „Hanák Péter megtestesítette a túlélő zsidó értelmiségét, aki azonnal kommunista lett, mert ez jelentette a nagy lehetőséget, de csalódott az illúzióiban”; e közelítés írói, művészi pályaképekben gyakori, üdítő volt történészi pályarajzban is olvasni. Tehetséges történészhallgató, ideológiai ballasztal, karriervágyal, tenni-akarás. Pestre jött vidéki polgárgyerek, aki a várost nagyon megszerette „ironikus flaszterkultúrája” miatt: „Pest egy nagyon szkeptikus, mindent felülvizsgáló, kritikus város, és kritikus szelleme kétségtelenül történelmileg adott kritikai szellem (...), mert keletkezése az abszolutizmus ellenességre megy vissza, és az a fővárosa Budapest Európának, amelyet nem a fejedelmi abszolutizmus teremtett, hanem annak ellenére jött létre.”

Andics Erzsébet, a történelemhami-

VÁGVÖLGYI B. ANDRÁS

sítás sztálinista főasszonya nevét mára a feledés jótékony homálya fedi, Hanák egy ideig neki szekundált, a Révai József által meghatározott és Andics által végrehajtott osztályharcos-függetlenségi magyar történelemszemlélet kialakításában segédkezett. „Fiataltörténészként sötét végrehajtói szerepet vállalt a magyar történettudomány szovjetizálásában”, gleichschaltolásában, nem hiába hívták Hanákot akkoriban „a Párt faszának”. Az 1949–53 közötti időszak nem csak Hanák Péter életében jelentette a sematizmus, szektarianizmus és dogmatika korszakát, s nem ő volt csak, aki Sztálin halála után lázadni kezdett a gonosz, totalitárius butaság ellen. A Szabad Nép renitens újságírói (Vásárhelyi Miklós, Kende Péter, Kornai

Hanák Péter is ebbe, az '53 után kritikussá lett „revizionista” körbe tartozott ideológiailag, morálisan és szociálisan. Renitens volt, elégedetlenkedett. Ha szabad személyes tanulásélménnyel előtolakodnom, 1988-ban, az egyetemen Essexben dolgoztam Arthur Koestler The God that Failed című 1949-es antológiájának esztörténeti elemzésén, mely a volt kommunisták (André Gide, Stephen Spender, Ignazio Silone stb.) „istenhalál” utáni viszonyát tárgyalta, hogy kinek, mikor, hol történt meg a „Kronstadtja”, a bolsevizmusból történt kiábrándulása. Még a forradalom előtt, de már '56-ban Hanák egy történészkonferencián az akkor „mellbevágó Danton-Rajk párhuzammal élt”, és magának vallhatta az 1958-ban kivégzett

Hanák Péter (1921-1997) történész. Különböző egyetemek legendás oktatója volt az ELTE-től Princetontól, a CEU történettudományi tanszékét is ő szervezte meg

János, Méray Tibor), a megigazuló írók, történészek, mint Litván György („az utat tévesztett nemzedék” definíció atyja), aki már 1956 tavaszán lemondásra szólította fel Rákosi Mátyást. Sorsszerű bolsevizmus, elkerülhetetlen gyermekbetegség, jól ismerem a pszichológiáját Eörsi István példáján is, aki nem ártallott József Attila-díjat kapni – utolsó irodalmi díja a halála évében megkapott Kossuth előtti, utóbbi az író Leukémia-díjnak nevezte – a 60 éves Rákosit dicsőítő rímekbe szedett írásműért 22 évesen. Rákosit „apánknak” nevezte, mely megszólítás szépen élt tovább a börtönudvaron végzett egészségügyi séta alatt is 1956 decembere után, mikor a Markóban vagy a Gyűjtőben Angyal István, a legendás Tűzoltó utcai parancsnok azt sutyorogta a folyamatos körbejárkálás közben a fülebe, viceskeskedő visszautalással korábbi művére, hogy „apa, apa, apukánki!”.

Gimes Miklós tételét, miszerint „nem az számít, hogy ki mikor tért meg, hanem az, hogy mennyire őszintén”. Hanák a forradalom után, 1957-től egyfajta belső emigrációt élt meg, a „befelé forduló munka öröme”, vállalat-, ipar-, és gazdaságtörténeti kérdések foglalkoztatták, ahonnan egyenes volt az út a kiegyezés egészének vizsgálatához, a Közép-Európa fogalom antinacionalista szellemű kutatásához. Antinacionalizmusban társ lehetett volna Kosáry Domokos is, de a Szekfűn iskolázott idősebb történész – kinek karrierje a váci zárkatárs Eörsi szerint „szájzugának ironikus ívén” tört volna meg akkor is, ha ki sem nyitja a száját, de kinyitotta – „Andics apró dögének” egyikeként tekintett Hanákra sokáig. Andics, mint korának Schmidt Mária, a későbbi korokban már kompromittáló tényezőnek számított a legpártosabb történészkörökön kívül.

1867 történettudományi megítélése

Csunderlik Péter
EGY KÜLÖNLEGES
KÖZÉP-EURÓPAI
TÖRTÉNESZ
Hanák Péter pályaképe

Csunderlik Péter személyes indíttatású könyvet írt egyik „mesteréről”

negatív volt mind a népiek, mind a kommunisták részéről. „Rossz kompromisszum”; „a függetlenség esélyének feladása”; „gyarmati sors”; „osztálydiktatúra”; „elnyomás és kizsákmányolás”. Zsidók és más „idegenek” polgárosulása, a reformkori vidék magyar liberális kisnemesi társadalmának lezülése, a gentry kisemimizódése, lecsúsítása, Noszty fiúzáldása. Hanák kicsit sem volt olyan rigorózus ebben, mint pályatársa, Szabad György. (Csunderlik könyvének nagy erénye, hogy plasztikusan jeleníti meg Szabad György történész alakját, aki 1990 után, az első szabadon választott Országgyűlés szentori hangú elnöke volt, miniszterelnökéhez hasonlóan mindig készen historiográfiai futamokra, történelmi leckéztetésre.) A korban a még konszolidálatlan kádári kommunizmus mellett másik erő, az etnoradikális és fasiszta gyökerűnek is tartott népiek kiegyezés-kritikájának „zöménél az elfogultság és a provincializmus nem engedte láttatni a polgári kor olyan alkotásait, amelyek (...) számottevők, s ha nem is a legmagasabb, de jó közepes színvonalat jelentettek”. A Szabad-Hanák vita a kora Kádár-kor fontos történettudományi eseménye volt; az aradi születésű Szabad XIX. századi nacionalista, függetlenségi párti, ún. „Kossuth-zsidóként” szintén Andics, „az Elvtársnő” szárnyai alól, a legendás bolsevik Nemes Dezső támogatásával indult neki tudományos karrierjének. Szabad György vélekedése szerint a kiegyezés felértékelésének aktuálpolitikai olvasata szükségszerűen a kádári alku igazolása, míg Hanák történetileg látta „reális kompromisszumnak” a kiegyezést, melynek hatása, gazdaságtörténeti kutatásaival igazolva is, inkább pozitív volt, mint a népi-kommunista vélekedés szerinti „félgyarmati viszony”. Szabad ezt vitatta, mondván, a haladó Habsburg Birodalom nyert így haladékat, és a soknemzetiségű birodalom helyett az etnoradikális álláspontot élte.

Csunderlik Péter érdeme, hogy Hanák történetírói munkájának irodalmi értékeire is van szeme-füle, hiszen a jó történész éppúgy nem nélkülözheti az írói skillt, ahogy a jó prózáíró sem létezhet történetírói szemlélet nélkül. A szerző még a közösségi médiában is idézte Hanákot a világháború előestéjéről, a füredi Anna-bálból: „Széles abroncsoknyák, fehér és rózsaszín tollruhák, struccollas kalapok, vakító ingmellek, égkék és sötétbarna dolmányok, arany-paszományos atillák, tisztí csakók színes forgataga hullámozott a Horváth-házban, s a kúrszalom dísztermében. Szívderítő párok keringőztek A bécsi erdő meséi andalító dallamára, a Vígözvegy mézes muzsikájára, szökdelltek a Tricstracs polka ritmusára. (...) Észre sem vették, hogy hajnalra az alkony arnyai keltek fel előttük. Másnapra kitört a világháború.”

FOLYTATÁS A KÖVETKEZŐ OLDALON →

➔ FOLYTATÁS AZ ELŐZŐ OLDALRÓL

Közép-Európa nagyot futott a nyolcvanas években, Kundera és Konrád a vasfüggönytől keletről idézte nagy hatékonysággal, amit Bécs-központúsággal Carl E. Schorske – Hanák amerikai mentora – vagy például Janik és Toulmin a Wittgenstein Bécsében már jó ideje mondogatott. Idetartozik némileg a nemrég elhunyt Tamás Gáspár Miklós régi kritikája, hogy milyen vicces, Közép-Európát angol fordításokból ismerjük meg, mikor még az én nagyszüleim életében is a német volt a régiós lingua franca; de már korosodó generációmnak is az a tapasztalata, hogy a németet csak csehszlovák pincérekkel használjuk közvetítő nyelvként. Hanák „dunai patriótaként” látta magát – szimpatikus gondolat széles történelmi távlatlaltal, „hiszen sosem szabad elfelejtenünk: a közép-európai kultúra a magyar, a német, a szláv és a zsidó kultúra együttesének eredménye”. E gondolat úttörője volt Jászi Oszkár, és Hanák Péter pályáján is tanulságos a hozzá fűződő viszony, hiszen indulásakor még „Amerikában élő ellenségnek” tudta, s csak később fordult ez a kép pozitívba. (Életre szóló élményem Jászi amerikai titkárával, a Prágai Magyar Hírlap korábbi skriblerével, a Párizsi Magyar Füzetek szerkesztőbizottsági tagjával, Borsody Istvánnal való találkozás 1990-ben Bostonban. Sükösd Miklós vitt el hozzá, nagyot dunatájaztunk.)

Hanák különböző egyetemek legendás oktatója volt az ELTE-től Princetonig, a CEU történettudományi tanszékének alapításáig. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében derekasan kiállt az ellenzéki Szabó Miklós mellett, aki már a Charta '77-aláírások idején exponálta magát a szamizdatnyik ellenzék mellett, a „repülőegyetem rektora” is volt, később a rendszerváltás aktivistája és az SZDSZ parlamenti képviselője lett. Csunderlik többször hivatkozik elismerőleg Gerő András történész hanakológiai megállapításaira, és bizonyosan más a szakmán belülről látni Gerőt tanítványnak, követőnek, mint annak, aki tág amplitúdójú politikai háttéremberként ismerte meg. Hanák számomra legerősebb ars historicája, hogy „becsületes játszmat kell játszani a halottakkal, a történésznek az utólagos tudás birtokában nagy intellektuális önfegyelmével, empatikusan kell értékelnie a múltbeli szereplőket, hiszen »ő már ismeri a dráma végkifejletét, amelynek szereplői még csak a dráma második vagy harmadik felvonását játsszák, és ők, bár formálják, még nem tudják a végét«”.

Illick egy recenzióban hibákat is keresni, egyrészt-másrésztolni; nem teszem, legyen elég annyi, hogy szerintem Kornai János – egykori ajánlóm – nem 1986-tól, hanem, amennyire tudom, már 1968-tól tanított a Harvardon. A szerző helyenként az olvashatóság rovására részletez, de elfogadom, hogy a hetvenes–kilencvenes évek egyetemi-akadémiai világába való mélyre menés bizonyos értelemben kutatási területe is. Azt a régi, hetvenes–nyolcvanas évekbeli Úri utcai történettudományi intézeti atmoszférát ismerni vélem, apám a szomszédos szociológiaiban főmunkatárskodott, megvan a menza és megvan a Fekete Hollóban ebédelés társadalomtörténeti kitekintésének érzése is. Csunderlik Pétert én gonzó zszurnalisztaként ismertem meg, ma is, ha eszembe jut, röhögőgörcsöt kapok a Hősök terei Koltay Gábor-féle Trianon-látomásról a HVG-be írott 2018-as dolgozatától („Kalapács Józsi és a szabadkőművesek”: „olyan lett Koltay Gábor rockoperája, mintha a román titkosszolgálat gyártotta volna le csodafegyverként a magyar nemzet lejáratására”), Tilos rádiós műsorvezetőként pedig ünneplem film- és popkulturális tájékozottságát. E kötetének tanulsága számomra, hogy több – szakirányú – Csunderliket kell olvasni.

(Csunderlik Péter: Egy különleges közép-európai történész – Hanák Péter pályaképe. Napvilág Kiadó, 2023)